

GRUPPERS GRÆNSEKONTROL – STUDIER I INKLUSION

Et essay i kølvandet på en antologi, der introducerer et nyt forskningsfelt

Af Ole Steen Kristensen, Psykologisk Institut, Aarhus Universitet

Grænser er faktisk interessante. Grænser holder uønskede ude og markerer et tilhørsforhold for de tilbageblevne. En mur kan være den fysiske markering af grænsen, der skal holde folk på afstand. Tænk bare på Berlinmuren, muren omkring Vestbredden, den store mur i Kina eller – mere imaginært – jerntæppet, som i årevis forhindrede borgere i østlande i at besøge vestlande. På trusler mod individets frihed og kontrol reageres der: indespærringen – fratagelse af individets rettigheder – skaber modstand og en udlængsel (Brehm & Brehm, 1981). Frit fortolket skaber indespærring det modsatte resultat af det intendede. Grænserne får let mytologisk skær, og begivenheder på den anden side af grænsen får nemt et virkeligt indhold og misforstås ofte af mennesker udenfor. Man misforstår intentioner blandt udgruppens medlemmer, og udgruppens medlemmer bliver kategoriseret efter indgruppens standarder, som ikke altid svarer til de grupperinger, der rent faktisk finder sted i udgruppen. Grænsen markerer forskellige grader af frihed og markerer forskellen på dem, der er inde i varmen, og dem, der er ude i kulden. Grænser har samtidig den mærkværdige effekt, at de skaber ensartethed. Selvudfoldelse i nyliberalistisk forstand forbliver et ideal for eliten, og selvudfoldelse bliver i langt højere grad til et spørgsmål om at leve op til gruppens normer: dem, der er inde, skal ligne hinanden og opføre sig ens; ellers må man udenfor. I den forstand er der grænsekontrol med toldere, som ydmygt forholder sig til opgaven, og farisæere, der nidkært forsvare eget domæne og foragter udefrakommende.

Er man sendt i landflygtighed, eller er man udstødt af sin gruppe, hvad gør man da for at blive inkluderet igen? Uden for universiteternes verden er dette tema slået an og har mange navne: der er sket et skifte fra eksklusion af udsatte børn i skolen til inklusion, fra en tilværelse som ledig til integration på arbejdsmarkedet, fra helbredelse af sindslidende til 'recovery', fra sygdom til mestring, fra isolation af handicappede til participation i samfundets aktiviteter. Hvordan afspejler dette skred sig i forskningsverdenen? En antologi, der udkom i 2005, bliver her interessant, og jeg skal trække pointer frem i den stofmættede bog (Adams et al., 2005).

De fleste er bekendt med, at et individets social netværk korrelerer med livskvalitet og sundhed, og det er heller ikke overraskende, at eksklusion

virker stærkt på mennesker og nedsætter livskvalitet og forringer sundheden. Studier af bl.a. Cohen (2004) viser, at personer med god social integration lever længere og har lettere ved at overleve svær sygdom. Integration har tilsyneladende en beskyttende virkning for mennesker, på samme måde som resiliens har. Alene derfor er der god grund til at se nærmere på menneskers forhold til grupper. Det er der ikke nogen grund til at sætte spørgsmålstegn ved, men der forekommer nuancer, og det er her, at den nye forskningsstrategi kommer i spil og foreslår, at reaktionerne bedre forstås i lyset af dynamikken mellem inklusion og eksklusion. Antologien placerer sig dermed midt i en klassisk socialpsykologisk diskussion om individets position i en gruppe eller institution. I antologien anvendes konsekvent begrebsparret inklusion versus eksklusion om dette tema. Inklusion og eksklusion er almene psykologiske fænomener, idet der i alle mellemmenneskelige relationer findes en risiko for, at man udelukkes af en eller anden grund.

Lad det være sagt med det samme. Sprogbrugen på området er ikke stringent. Ordene inklusion og integration bruges i flæng og følger ikke altid en klar og stringent anvendelse. Det giver ikke mening at insistere på et bestemt sprogbrug på feltet; det vil være et upassende indgreb i den dynamik, som sprog nu engang har, men det kan være på sin plads at præcisere, hvad bogen drejer sig om, og det vil jeg gøre med udgangspunkt i sprog.

Ordet inklusion stammer fra latin ("claudere") og betyder at lukke inde, dvs. indbefatte eller medregne noget. Sproglig set betegner inklusion en bevægelse mellem grupper; man flytter grænsen. Grænsedragningen mellem grupper fastsættes af den herskende diskurs og sker uafhængigt af et (passivt) individ. Ordet integration stammer ligeledes fra latin ("integrare") og betyder at gøre noget helt, dvs. sammenslutning af flere dele. Social Integration handler om, at en mindre del skal indplaceres i noget større. Sprogligt set betegner social integration en bevægelse i fortid, nutid eller fremtid, og det indebærer et aktivt individ. "Integration forudsætter inklusion. En person kan være inkluderet uden at være integreret; men en person kan ikke være integreret uden at være inkluderet" (Kristensen et al., 2007).

Den antologi, som jeg tager udgangspunkt i her, taler konsekvent om inklusion, også selv om antologiens kapitler kunne profitere af en skelnen mellem inklusion og integration. Integration er udtryk for en større stræben end inklusion. Det er en forholdsvis ny forskningstradition, der her er ved at vokse op, men den bygger på årelange socialpsykologiske studier. I tidens instrumentalistiske forskningsånd er antologien en anerkendelse af, at tiden kalder på forskningstemaer, som kombinerer almene teoretiske bidrag og potentialet til at skrabte penge til sig. Lad den pekuniære vinkel ligge her og lad os i stedet fokusere på et angelsaksisk bidrag til teoridannelse, når denne tradition er bedst.

Gruppedynamik versus individets behov – glimt af antologiens temaer

Antologien indeholder 14 kapitler, skrevet af forfattere, der selv har omfattende forskningserfaring på feltet. Det er en antologi fra universitetsforskere (og visse tunger påstår, at den også er skrevet til universitetsforskere), og en antologi med et budskab om, hvordan man inkluderer mennesker, der er blevet ekskluderet. Det er det overordnede spørgsmål i antologien, der trækker på udvalgte socialpsykologisk teoridannelser og identificerer spørgsmål, som vi endnu mangler viden om. I antologiens indledning proklamerer redaktørerne frejdigt, at antologiens artikler er et bidrag til en ny forskningsdagsorden, hvor fænomenerne inklusion og eksklusion belyses ud fra socialpsykologisk forskning. Den rammer således et tema, der er oppe i tiden, og det fremgår af bogen, at der i socialpsykologisk forskning findes adskillige bud på, hvordan man inkluderer ekskluderede. Antologien er dermed en udmærket anledning til at diskutere (dele af) socialpsykologiens bidrag til et aktuelt tema. Trods antologiens ambitiøse bestræbelse er man beskedne nok til at omtale bidraget som en ny forskningsdagsorden og ikke et paradigmeskifte i socialpsykologien.

Afvisning og social eksklusion fører uundgåeligt til negative reaktioner: personer, truet af eksklusion, er mere aggressive, mindre villige til samarbejde og engagerer sig i højere grad i selvdestruktiv adfærd samt performer dårligere på kognitive opgaver. På sæt og vis indikerer dette, at ekskluderede handler mod egne interesser, idet individets reaktion på eksklusion fører til stærkere eksklusion og flere problemer for den, der er blevet ekskluderet. Der kan rejses tvivl om kausaliteten mellem aggression og eksklusion. Baumeister & Twenge rapporterer i antologien, at eksklusion fører til aggression mod den, der fornærmer, og at aggressionsniveauet stiger, når deltagerne ikke forventer at interagere med personen fremover. Omvendt stiger aggressionsniveauet ikke, når deltagerne skal interagere med deres nærmeste, når børn skal lege med en 'legekammerat' eller en kammerat fra en anden gruppe. Der er ingen grund til at opføre sig aggressivt over for dem, man skal have noget med at gøre med i fremtiden, og omvendt aggression er nærliggende, når den anden er en fremmed, man ikke længere skal have noget med at gøre; man skader ikke dem, der er tæt på. Heri ligger inklusionspotentialt. Et barn vil agere prosocialt, når det skal interagere med dem, som giver dem social accept (en statusmæssigt ligestillet eller en kommende skolekammerat). Fundene bekræfter ifølge Twenge & Baumeister tesen om, at mennesker har et stærkt behov for 'belongingness'. Det kan forstås således, at mennesker har et grundlæggende behov for at høre til i en gruppe (eller grupper), og krænkelse af dette tilhørsforhold afføder stærke reaktioner, alt overvejende antisocialt.

Der er stærke indicier for, at det stærke behov for at høre til er en del af menneskers evolutionære arvegods. Al menneskelig adfærd kan imidlertid ikke reduceres til dette. Billedet kan nuanceres, og spillet mellem gruppe-

dynamik og individets behov er mere kompliceret end som så. Den stærke reaktion på eksklusion kan ikke entydigt føres tilbage til det grundlæggende behov, om end denne forklaring er stærk. Med eksklusionen opstår nye situationer for den ekskluderede: For det første kan eksklusionen føre til tab af kontrol, men når dette ikke sker, vil ekskluderede søge at genvinde tidligere status i gruppen eller i en anden gruppe. Børn skal have en vis kontrol over, hvordan de kommer tilbage i klassen, når de bliver ”ekskluderet”/sat uden for døren. (kapitel af Williams & Govan i antologien).

For det andet er eksklusion forbundet med stigmatisering, som individet til en vis grad kan håndtere (stigmabaseret eksklusion; Major & Eccleston i antologien). Stigmatiserede kan adoptere en kollektiv identitet, som kan beskytte dem mod stigmatiseringens konsekvenser, og hvis de derudover oplever stigmatiseringen som uretfærdig, beskyttes deres selvtillid (ved at tilskrive stigmatiseringen til andre). Bevægelser har derved et dobbelt formål: at beskytte deltagerne og skabe politiske forandringer.

For det tredje vil individet søge at udvide sine egne grænser ved en eksklusion og øge bestræbelser på at udvide adgangen til ressourcer, som gør det muligt at præstere på et højt niveau (tesen om selv-udvidelse; jf. kapitlet af McLaughlin-Volpe et al.). For praktikerne handler det bl.a. om at gøre alternative ressourcer mulige, når en person møder eksklusion eller afvisning, eller om at gøre en større variation af grupper tilgængelige, f.eks. klubber, team. Disse grupper gør det muligt at finde et tilhørsforhold.

For det fjerde vil eksklusion af et medlem forstærke den interne kohærens i gruppen, samtidig med at perifere medlemmer vil have en tendens til at gøre sig selv mere attraktive for den gruppe, de er i eller søger ind i, og strategien er at søge hen imod det prototypiske (teorien om optimalt særpræg; Pickett & Brewer). Inklusion i en perifer position kan have personlige omkostninger, idet man må ændre egen selvforståelse. Når eksklusion truer identiteten, har individet under visse omstændigheder en tendens til at søge alternative grupper, som kan fungere som basis for meningsfuldhed i tilværelsen. Dette sker bl.a. ved at anerkende forskellighed og opmuntre til en ’dobbelt identitet’, dvs. en viden om, at man tilhører flere grupper med forskellige værdisæt.

Eksklusionen har således ikke kun betydning for den ekskluderede. Eksklusionen virker også forskelligt, afhængigt af situationen, og den har væsentlige funktioner for gruppens medlemmer. Eksklusionens virkninger forveksles ofte med andre årsager. Menneskegrupper har således en tendens til at være hårde ved deres medlemmer. Menneskegrupper kan lukke sig om sig selv og udstøde medlemmer, der trods identifikation med gruppens idealer alligevel er perifere i forhold til gruppen. Hvad vil det sige? Ifølge antologiens kapitel, skrevet af Hogg et al., indebærer det, at medlemmer, der ligger langt fra prototypen på et gruppemedlem, har en tendens til at blive ekskluderet. Gruppedynamikken afdækkede Tajfel allerede i 60’erne og 70’erne og fandt frem til, at der skal uendeligt lidt til, før en gruppe føler

sig sammentømret ("Det minimale gruppeeksperiment", jf. Tajfel, 1981). Denne sammentømring fører til favorisering af egen gruppe (indgruppen) og diskriminering af udgruppen. Under gruppedannelsen opstår en social identitet, defineret som individets viden om, at det tilhører en bestemt gruppe inklusive de værdimæssige og emotionelle aspekter af dette tilhørsforhold. At individer i en sådan situation favoriserer egen indgruppe er velkendt. Diskrimineringen af udgruppen er derimod ikke så entydig og synes kun at optræde under visse omstændigheder. Disse omstændigheder står ikke lysende klare, men synes at være knyttet til samfundets retorik eller diskurs, sådan som Tajfels efterfølgere (bl.a. Michael Billig og Margaret Wetherell) foreslog.

Kontekst, som af en vittig hund er defineret som det vand, vi fisk svømmer i, optræder som en værdig forklaring på disse omstændigheder. Oplever gruppen, at den er ude i stærk konkurrence, er muligheden for forandring ringe, uanset hvor positive holdninger, der er til forandring. Der udvikler sig et "group mind" – en subjektiv gruppedynamik; jf. kapitlet af Abrams, Moura, Hutchinson & Viki – som får sit eget liv og regulerer gruppens medlemmer og gør dem konforme eller perifere gruppemedlemmer. Et "group mind" er omtvistet i socialpsykologiens historie, og det kan diskuteres, hvor det hører hjemme i psykologi, men det reelle er, at gruppen får sit eget liv og får gruppens medlemmer til at gøre noget, de ikke ville have gjort, hvis de havde optrådt som enkeltpersoner. Presser man grupper, forcerer det intergruppe-forskelle og skaber modstand mod forandring snarere end integration. Pointen i denne fortælling er, at grupper ikke nødvendigvis ekskluderer på basis af individuelle forskelle, men at eksklusionen bygger på en særlig opfattelse af, hvordan gruppen kan bevare sin identitet under den konkurrence, den er sat i. Afviger en person her, betyder det afvisning.

Der optræder således (mindst) et dobbelt forhold: forholdet individ-gruppe og forholdet gruppe-andre grupper. Disse forhold skaber dermed konteksten, og grænsedragningen i forholdene bliver afgørende for individets medlemskab og overgang fra en rolle til en anden. Enhver overgang er således konstitueret i flere forhold, og såvel individet som gruppen skal være parat til at acceptere overgangen. Dette kaldes gruppesocialiseringstenen (Levine, Moreland & Hausmann). Inklusion og eksklusion afhænger ifølge denne model af det gensidige forhold mellem individ og gruppe og af de beslutninger, der tages om transitioner, der sker i gruppen.

Om at smide barnet ud med badevandet

Begrebsparret inklusion og eksklusion er den moderne fortælling om et klassisk tema, der kan føres tilbage til tiden før socialpsykologiens oprindelse som videnskab omkring 1900-tallets begyndelse. Blandt de mere kendte bidrag er LeBons "Massernes psykologi", hvori han betonede, hvordan

'masser' påvirker individet i ekstrem grad og gør individet til et viljesløst offer for massernes rasen. LeBons bog tegner et billede af offentlighedens angst for masser, som måtte styres eller reguleres, idet man ellers måtte imødesee uforudsigelige konsekvenser. Klassikeren er Durkheims studium af selvmord, hvor antallet af selvmord blev analyseret som udtryk for manglende sammenhængskraft i et samfund. Via strukturfunktionalismen har vi lært, at social integration er det, der binder et systems delelementer sammen, og at social integration er de bånd, der binder mennesker sammen i en gruppe. Social integration kommer i sociologiske teorier til at fremstå som en betegnelse for et samfunds eller et systems sammenhængskraft. I nyere systemteorier er en af de væsentlige pointer, at et højt differentieret system (en organisation med stærk arbejdsdeling) stiller større krav til integration end et lavt differentieret system (Luhman, 2002).

Temaet er således på ingen måde nyt, og alligevel virker det som om, at socialpsykologien har smidt barnet ud med badevandet. Inklusion og integration har fået en stedmoderlig behandling i socialpsykologien, også selv om det retfærdigvis skal siges, at inklusion og integration ikke er ukendte fænomener i socialpsykologien. Det væsentligste arvegods har vi i begreber om social identitet, netværk og tilhørsforhold. Inklusion og integration er imidlertid andet og mere end et tilhørsforhold. Det er også et spørgsmål om den institutionelle ordens meningsfuldhed for individet (Berger & Luckman, 1976), om at grupper udvikler en stærk kohærens, som gruppens medlemmer skal rette sig efter for at undgå eksklusion (Dion, 2000). Meningsfuldhed og koherens bidrager til at regulere medlemmernes adfærd. Med denne bog i hånden har man et vægtigt argument for, at integration handler om individets placering i en gruppe og om grupperes bestræbelser på at håndtere et "group mind".

Muligheden for inklusion

Kan man synge, kan man passende synge med på Alanis Morrisettes ironisk fremsatte advarsel i sangen *Eight Easy Steps*. En manual til inklusion vil være til at tage og føle på, men en manual vil samtidig forenkle den indsigt, som trods alt findes om god inklusion. Ud af antologiens grundige analyser fremstår der en række muligheder. Inklusionen bygger på det princip, at den sociale identitet skal påvirkes. Det indebærer, at inklusionen kun lykkes, når og hvis man taler med den ekskluderede om dennes viden om at høre til i en gruppe med de værdier, der ligger her, dvs. individets sociale identitet skal tages alvorligt. Forskellige tilgange byder sig til her: a) for det første findes der tilgange, hvor man satser på at rekategorisere individets forhold til gruppen, herunder revurdere årsagen til eksklusionen, b) for det andet findes der forslag om at udvikle komplekse repræsentationer af ekskluderede medlemmer, herunder anerkendelse af forskellighed og opmuntring til 'dual

identity' på forskellige niveauer i samfundet – inkluderet et sted; ekskluderet et andet, c) for det tredje er det en mulighed at ændre individets position i gruppen, d) for det fjerde kan individet deltage i alternative grupper, som kan fungere som basis for meningsfuldhed i tilværelsen og dermed skabe alternative muligheder for udvidelse af identiteten.

Antologien rummer kun udvalgte teoridannelser, og der kan peges på andre i socialpsykologiens annaler. Man savner analyser af, hvordan et individ kan ofre egne synspunkter og interesser for i stedet at adoptere en gruppes (depersonalisering), hvordan diskurser kan befordre en smitsom håbløshed (miasma), hvordan et individ reducerer sin eksistentielle usikkerhed ved at deltage i en gruppe, hvordan frustration kun nogle gange fører til aggression, hvordan inklusion under visse omstændigheder kan føre til yderligere eksklusion, samt hvordan grupper kan underminere et medlems handlemuligheder.

Konklusion

Det har længe været almen viden, at et tilhørsforhold til en gruppe (et netværk) fører til bedre helbred og større styrke til at overvinde helbredstruende begivenheder. Omvendt er det klart, at social eksklusion bærer en form for selvdestruktion i sig: den aggression og vrede, som eksklusion afføder, forstærkes og modvirker individets interesse i at blive geninklu­deret. Antologiens fokus på eksklusionens stærke virkninger er samtidig med til at understrege, at afvigelsens problem er, at eksklusion kan skabe den adfærd, der sidenhen forklares eller diagnosticeres som afvigelse. Der er således indbygget et paradoks i social eksklusion. Som jeg har antyd­det, er inklusion ikke kun et spørgsmål om tilhørsforhold, men også et spørgsmål om gruppens koherens, intergruppe-relationer og internalisering af kulturens elementer. Inklusion i en dertil egnet gruppe virker tilsyneladende som en beskyttende faktor, men selv om antologien rummer mange gode forklaringer, er det ikke muligt at sige præcist, under hvilke betingelser det er muligt i praksis.

Antologien bidrager til at dokumentere, at bestræbelser på at inkludere ikke kun skal rettes mod individet, men at individets forhold til gruppen skal med i overvejelserne om, hvordan individet igen kan finde sig en position i en gruppe, der accepterer personen. Emnets væsentlighed taget i betragtning kan det forekomme overraskende, at emnet først omkring 2005 for alvor bliver sat på forskningsdagsordenen.

LITTERATUR

- ABRAMS, HOGG OG MARQUES (red.) (2005): *The Social Psychology of Inclusion and Exclusion*. New York: Psychology Press.
- BERGER & LUCKMAN (1976): *Den samfundsskabte virkelighed*. København: Lindhardt og Ringhof.
- BREHM, SS & BREHM, JW (1981): *Psychological reactance*. New York: Academic Press.
- COHEN, S. (2004): Social Relationships and Health. *American Psychologist*, Vol 59(8), Nov 2004, pp. 676-684.
- DION, K.L. (2000): Group cohesion: From "field of forces" to multidimensional construct. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 4 (1), 7-26.
- DURKHEIM, E. (1978): *Selvmodet*. København: Fremad.
- KRISTENSEN, O.S., OBERMAN, M.L. & DOLMER, A. (2007): Notat om forskellen mellem social integration og social inklusion. Udarbejdet på opfordring fra European Commission; Directorate-General for Translation, Danish Language Department, Brussels.
- LEBON, G. (2005, opr. 1895): *Massernes psykologi*. Hasselager: Helikon.
- LUHMANN, N. (2002; org. 1995): Inklusion og eksklusion. *Distinktion*, 4, 121-139.
- TAJFEL, H. (1981): *Human groups and social categories*. Cambridge: Cambridge University Press.